

BOJ O POHÁDKU

Ve čtyřicátých letech dochází k znovuoživení zájmu o pohádkové dědictví, ožívuje se diskuse o podstatě pohádky a jejím místě v dětské literatuře – a konečně do pohádky autorsky vstupují rovněž spisovatelé, kteří se dětské literatuře dříve nevěnovali.⁵ Ti pak vnášejí do dětské literatury vůbec a také do pohádky nové tvůrčí nápady, vývojové tendence a obohacení – ačkoli mnohdy zůstala i nadále tvorba pro děti pouze okrajovou součástí jejich díla.

Pomalou a postupně se tak vytváří skutečný proud. Původně v podstatě osamělé ostrůvky se spojují a začínají srůstat v pevninu moderní české pohádky. Je to pevnina různorodá – rozvíjí se autorská pohádka založená předně na fantazii a poezii, na humoru, na snaze o včlenění reality soudobého světa do pohádky; výraznými se stávají snahy o osobitě využití folkloru. Tvůrčí inovace má často za následek stírání žánrových hranic. Znevýrazňuje se nejednou také hranice mezi beletrií pro děti a pro dospělé.

Kromě uměleckého hledání nových cest pohádky se výrazem všech zmíněných skutečností stalo rovněž řešení otázek teoretických, s pohádkou (a literaturou pro děti a mládež vůbec) spojených. Nastává další etapa, v jistém slova smyslu dokonce kulminace boje o pohádku.⁶ Kříšeny jsou mnohé pro boj o pohádku už tradiční otázky, které byly permanentně přítomny v české teorii pohádky přinejmenším od roku 1913 (v návaznosti na vývoj ve století 19.), kdy se boj o pohádku rozpoutal po otištění článku Jaroslava Petrboka *Pryč s pohádkou!* v prvním ročníku *Úhoru*, a živě se hlásily ke slovu během celé první republiky, tu méně a tu více důrazně⁷. Debata o pohádce probíhá v revui *Úhor* i mimo ni. Dobové názory snad nejvíce reprezentuje úsilí tzv. Skupiny brněnských

5 V roce 1940 dochází po několikaletém sníženém nakladatelském zájmu o žánr rovněž k prudkému nárůstu počtu edic. Pokud při hodnocení trhu dětských knih za rok 1939 píše Otakar Pospíšil, že ve srovnání „s dobou před 5 až 6 lety zájem o pohádku vcelku velmi poklesá, o čemž svědčí 10 knih pohádkových novinek, které před lety participovaly až 50%“ (*Úhor*, 1940, roč. 28, č. 6, s. 89), o rok později, při statistickém hodnocení roku 1940 konstatuje Pospíšil v oblasti pohádkového žánru překvapivý nárůst – místo 10 v roce 1939 vyšlo roku 1940 podle jeho sledování 66 pohádkových knih (*Úhor*, 1941, roč. 29, č. 7, s. 123). Za novinky ovšem Pospíšil pokládá i první vydání nových výborů knih českých klasiků-pohádkářů apod. Celkově pak se mezi lety 1939 a 1940 vydávání knih pro děti a mládež téměř zdvojnásobilo. (K tomu viz také údaje *Bibliografického katalogu*.)

6 K historii boje o pohádku viz také stať Jana Červenky *Pohádka a výchova dítěte* (sborník *O pohádkách*, Praha: SNDK, 1960, s. 261–299).

7 S první etapou sporů o pohádku se potkáme už na konci 19. století. Zaměříme-li se na století 20., pak kromě vlny bojů rozpoutané roku 1913 Jaroslavem Petrbokem (který zůstal rázným odpůrcem literární pohádky i později), je třeba připomenout ještě alespoň vlnu další, vyvolanou Bertym Ženatým v *Lidových novinách* 1929.

(její *Literatura pro mládež* 1940), studie Bedřicha Fučíka *O knihu pro mládež*, polemicky k nim pak studie Jaroslava Freye *Boj o pohádku*⁸.

Mluvíme-li o kulminaci vleklých sporů o tento literární žánr v letech čtyřicátých, musíme se asi nejprve podívat právě na ni. Je totiž v mnoha směrech shrnutím, a občas prohloubením, výhrad odpůrců a reformátorů pohádek.⁹

Na základě vlastních výzkumů, které prováděl především jako knihovník, se Frey¹⁰ postupně snaží dokázat nejen nevhodnost, ale přímo škodlivost lidové pohádky a jejích literárních adaptací pro dětského čtenáře (a to, po úvodu, ve třech částech, dále členěných do podkapitol, Pohádka v duši dítěte, Vliv pohádky na dítě a Pro pohádky nebo proti pohádkám?).

Vzhledem k tomu, že statisticky obliba pohádkové četby s věkem klesá, a klesá také v souvislosti s tím, jak náročnou školu dítě navštěvuje (osmileté gymnázium nebo měšťanku), spojuje Frey čtenářství pohádek s nižší rozumovou dozrálostí dětí (hůře pak v tomto ohledu končí děvčata, která čtou pohádky déle než chlapi) – což vyznívá poněkud paradoxně k Freyovu závěrečnému tvrzení, že lidová pohádka a její převyprávění je zásadně četbou dospělých. Freyovy postřehy ohledně vnímání a přijímání pohádek dětskými čtenáři a rozdílů mezi vnímáním dívčím a chlapeckým však vycházejí z praxe, a proto nepostrádají jistou hodnotu a zajímavost¹¹, i když vývody z nich učiněné jsou zjednodušené a více než diskutabilní.

Zjednodušenost, podřízenost příkladů a vývodů z nich cíli studie (tedy prokázání škodlivosti lidové, potažmo literární pohádky pro dětského čtenáře) pak nadměrně výrazně vyvstává v částech dalších.

Vliv pohádky na dítě je podle Freye mravní, rozumový a estetický.

8 FREY, J. *Boj o pohádku*. Praha: Nakladatelství Život a práce, 1942.

9 Na snahy těchto reformátorů, teoretiků i praktiků, odpovídali jejich odpůrci podobně jako posléze Freyovi na jeho studii. Například v *Řádu* (1940, roč. 6, č. 10, s. 550–551) jejich snahy dosti výstižně komentuje Jan Rey v poznámce Reformátoři pohádek. Opírá se o myšlenky z Chestertonovy *Ortodoxie*, vyslovuje obhajobu tradiční pohádky a upozorňuje na nedostatky rozumářsky reformovaných pohádek: „*Skoro bych se odvážil tvrdit, že všichni reformátoři pohádek se dopouštějí jedné společné základní chyby: ve své horlivosti vylévají s vaničkou i děcko. Aby zasadili strom, zničí celý les. Aby postavili kapli, poboří sto chrámů. Aby naučili člověka svobodně žít, narazí mu na šíji chomout. [...] Reformátor zničil všechnu obraznost a řeč symbolů. Ale neuvěří-li děti v zázračné jablko, nepochopí nikdy zázrak, že jablko plodí jablka. Nezabije-li napříště Honza draka, nebude z šestiletého Honzika nikdy člověk statečný. Nebudeme-li milovat rozumnost pohádek, stanou se z nás lidé nerozumní. [...] Vtip pohádky je, že hrdina je člověk obyčejný a příběh neobyčejný. Reformátor však z pohádky učinil obyčejný, fádní příběh a z hrdiny nudného člověka.*“

10 Podle vlastních slov (viz str. 10 zmiňované studie) k tomu Frey použil dvou metod – psychologické a věcného a ideového rozboru pohádek, a to *Českých pohádek* Erbenových a *Národních báchorek a pověstí* Boženy Němcové.

11 Není divu, že právě první část studie, nejvýrazněji opřenu o faktický výzkum a méně o spekulace, oceňuje například František Bulánek-Dlouhán v *Úhoru* a v *Nových proudech v písemnictví pro mládež* nejlépe. Viz níže.

Mravně mohou pak pohádky děti přímo poškodit. Obraz ideálního pohádkového hrdiny se jeví jako naprosto vadný – hlavním „kladem“ princů je jejich urozenost, která jim umožňuje využívat zásluh ostatních. Princ není ani zvlášť statečný, ani bystrý, naopak mnohdy zkaží, co může, a na cestě k dosažení cíle se nevyhýbá podvodům a lžím. Hrdinové lidoví (jako hloupý Honza) jsou sice silní, nebojácní, ale od princů se jinak svými vlastnostmi příliš neliší, „až snad na to, že mají ještě méně filipa než oni“. Šaty pak dělají prince. Ženský ideál je ideálem povrchní krásy a základní vlastností princezen i jiných dívčích pohádkových hrdinek je vdavekchtivost.

„Neposkytují tudíž postavy pohádkových hrdinů i hrdinek žádných hlubších kladných podnětů pro mravní život. Pohádky nejen že promarnily možnost ukázat dítěti ideál člověka, což je povinností každé dětské knihy, nýbrž mohou dokonce vyvolávat i vlivy nežádoucí.“¹²

Smyslem života je pro hrdiny získat princeznu a trůn, pro hrdinky bohatě se vdát. Naproti tomu má „práce v pohádkách velmi malou cenu“, tvrdí Frey dále. Když už je hrdina k nějaké donucen, sáhne začasté ke kouzlu, vztah k práci zůstává negativní, Popelka nebo Liduška ve Třech přadlenách jsou jen rády, když se jí zbaví. Pohádky řeší rovněž zcela chybně problém sociální – almužnou, jako v moderním světě překonaným prostředkem, pomocí pokladu nebo smlouvy s čertem, a samozřejmě: „Nejlepším a zcela běžným způsobem řešení sociální otázky ovšem je, stane-li se chudý hrdina na konci pohádky králem.“¹³ To všechno pak je stejně pouhým obohacením jednotlivce, ne záchranou pro ostatní.

Výrazné kritice podrobuje Jaroslav Frey rovněž dobrý konec pohádky a jeho výchovnou hodnotu. Mužský hrdina přišel sice ke svému vítězství lacino, ale poněkud se o ně přece jen zasloužil – bohužel v cestě na trůn mu tu a tam stojí starý král (jako ve Zlatovlásce), jehož je nutno odstranit. Tohoto úkolu se chápe princezna a vina „nepadá na nikoho jiného než na princeznu, která tuto vraždu chladnokrevně zosnovala. Obyčejně to bývá její jediné aktivní vystoupení v ději. Patří mezi výrazné rysy četných pohádek, že tato lstivá vražda nepohodlného starce je v nich běžným a mlčky schvalovaným motivem“¹⁴. Ideálem šťastného konce z hlediska hrdinčina jsou pak bohaté vdavky „a po nich následující blažená nečinnost“. Frey to shrnuje: „Již v těchto útlých letech je nejvyšší čas, aby knihy dávaly děvčeti příklad, jak žít a pracovat, aby mu ukazovaly, jak musí žena v životě umět stát na vlastních nohou bez ohledu na to, vdá-li se nebo ne. A tento světový názor pohádkové příběhy o bohatých vdavkách ohrožují.“

Tím však Freyovy námitky proti šťastným koncům pohádek nekončí:

„Bylo by nanejvýš pochybené a škodlivé, kdyby knihy učily, že pravda a spravedlnost vždy hned zvítězí. Bylo by to stejně škodlivé, jako je beze vši pochyby

12 FREY, J. *Boj o pohádku*, s. 48.

13 Tamtéž, s. 52.

14 Tamtéž, s. 54.

škodlivá každá lež. Čtenář, který by tento názor převzal, nemohl by pak pochopit život, v němž naopak vítězí pravda ihned jen málokdy. Dokladem škodlivosti takové úry jsou všichni ti mladí lidé, kteří vychováni tímto jednostranným názorem rozbili si v životě brzo hlavy, věříce, že není třeba pravdě a spravedlnosti pomáhat, poněvadž zvítězí sama.¹⁵

Pohádky zklamávají zcela i jako prostředek pohlavní výchovy. Sice se, tvrdí Frey, o jakési poučení v tomto směru snaží, ale ve výsledku „běžná povíadačka o čápovi by byla přijatelnější než tento nehorázný způsob poučování“.

Kromě toho jsou četné pohádky smyslné, pracují s narázkami a naznačováním, „které vzruší nežádoucím způsobem pozornost malých čtenářů“. Nalezneme zde i prvky „zjevné frivolnosti“¹⁶. Přitom děti prý dodávají pohlavní smysl i zcela nevinným textům, upozorňují se prý na „dráždivá místa“ navzájem, proto pohádky způsobují mnoho zla, když podávají tak zásadně pochybenou formou informace o sexuálním životě člověka. Kladný vliv v této oblasti pochopitelně vůbec nemají.

Cena lidského života v pohádkách se podle Freye jeví jako malá, násilnosti, surovosti, války a popravy (nejrůznějšími hrůznými způsoby), nechutnosti (čarodějnice koupající se v lidské krvi, uřezané lidské údy, lidské lebky a hnáty, lidojedství apod.) jsou v pohádkách zcela běžné. Stejně běžné je i morálně vadné chování hrdinů (opakuje Frey) – krádeže, podvody, lži. Frey dospívá dokonce k podivnému tvrzení, že mezi znaky pohádek „patří, že pravidelně netrestají zlo, jež v bohaté míře líčí, nýbrž že spíše jsou v nich trestáni lidé poctiví, což jistě neprospívá mravnímu cítění“¹⁷.

Pohádky ohrožují děti i tím, že jim předkládají klamný obraz macechy, což stojí proti dítěti v reálném životě: „Lze-li potom na této skutečnosti něco napravovat, dovede to jen dobrá a moudrá macešina povaha, která musí svou láskou překonat dětskou nenávisť. Ale kolik práce jí to bude stát, bude-li musit s trpělivostí větší, než by to dovedla vlastní matka, získávat si dítě, které nejen že je cizí, nýbrž které má případně i mnoho zlých vlastností, pro něž jí bude zatěžko, aby je měla ráda.“¹⁸

Dobrých skutků je naopak v pohádce v porovnání se zlými žalostně málo (zato jsou vždy štědře odměněny): „Za udělení almužny nebo pozdrav, za obět přinesenou bratrům, za pohřbení mrtvolky atd. je vždy placeno stonásobně, ač,“ tvrdí Jaroslav Frey, „většina z těchto činů nemá vůbec etické hodnoty.“¹⁹

15 Vše tamtéž, s. 55.

16 Vše tamtéž, s. 57.

17 Tamtéž, s. 62.

18 Tamtéž, s. 62–63.

19 Tamtéž, s. 63–64.

Jedinou kladnou hodnotou morální je podle Freye dobrý vztah ke zvířatům, jimž „bývá v pohádkách vykonáváno více dobrých skutků než lidem“²⁰.

Snad ještě větší škody mohou pohádky napáchat tím, že líčí „nepravdivý“ svět, kterému děti přesto „propadají“, ztotožňují se s hrdiny, sžívají se s nimi. Pohádky tak mohou způsobit strach z procházek v lese, z koupání v rybníce, víra v anděla Strážce dokonce může ohrozit dítě na životě²¹ apod. Pohádky zprostředkují zcela chybný pohled na reálný svět, na skutečnost, zavádějí děti a jejich rozumový vývoj na scesti, děsí je a tím deformují, nadbytečně dráždí fantazii, že může prostupovat do chápání reálného světa. Pohádky „n e d á v a j í dítěti nic kladného, žádných skutečných poznatků, ač přece to patří mezi nezbytné úkoly každé dětské knihy“²².

V závěru druhé, nejrozsáhlejší části své studie se Jaroslav Frey zamýšlí nad slovesnou hodnotou pohádek (kladem od počátku klasické literární pohádce přiznávaným), neupírá ji textům Erbenovým, ale už v případě *Národních báchorek a pověstí* Boženy Němcové ji zpochybňuje: „Nepřetavila svých předloh, ač je velmi měnila, do básnického přepisu, jenž by byl rovnocenný s přepisem Erbenovým, její řeč je obyčejně příliš hovorová a gramaticky bývá přeplněna pro děti nestravitelnými přechodníky, často nesprávně užitými. [...] B. Němcová se ve svých úpravách příliš vzdalovala od původního ducha lidového vyprávění, a to hlavně tím, že si mnohé pohádky proměňovala v zamilované a smyslné románky, oplývající milostnými scénami. Tak vznikly někdy i výtvoři nebezpečně blízké kýčům, jakým je například pohádka *Jak Jaromil k štěstí přišel*.“²³

Poslední část *Boje o pohádku* se názvem ptá Pro pohádky nebo proti pohádkám? a Frey nejprve poskytuje prostor argumentům zastánců místa lidové a literární pohádky v četbě pro děti, aby v reakci na ně zopakoval a doplnil své vývody dřívější (výrazně upozorňuje na skutečnost, že problém drastických motivů bývá zastánci pohádky zhusta přehlížen), popírá také, že by bylo dobré udržovat četbu lidové (potažmo literární) pohádky mezi dětmi z ohledu na neporušení tradice²⁴, ptá se posléze, zda obránci pohádek, často spisovatelé nebo upravovatelé tohoto žánru, nemají k obraně čistě osobní, přesněji materiální motivaci. Nakonec přizná pohádce v omezené míře (jak výše řečeno) slovesnou hodnotu a za druhou hodnotu pohádek označí to, že „některé z nich mohou budít účinně lásku ke zvířatům“²⁵.

V závěrečné podkapitole Řešení pohádkového problému zopakuje Frey nejprve, že pohádka „svými účinky směřuje p r o t i v ý c h o v ě, již

20 Tamtéž, s. 64.

21 Viz tamtéž, s. 67.

22 Tamtéž, s. 69.

23 Tamtéž, s. 70–71.

24 Viz tamtéž, s. 79.

25 Tamtéž, s. 80.

je dítě podrobováno ve škole i doma²⁶, její svět je v příkrém protikladu světa skutečného, což odporuje zdravému rozvoji rozumu, děti jsou pohádkami přesycovány, ačkoli ty v jejich duši zanechávají nesmazatelné stopy jako žádná jiná četba²⁷. Vše shrnuje tvrzením, že „pohádka je pro mládež četbou nevhodnou [...]“, chybí jí totiž „hlavní znaky pro každou dětskou knihu nezbytné: hojnost kladných mravních a rozumových vlivů na dítě, což nejlépe vysvitne ze srovnání s některou dobrou dětskou knihou. Pro odmítnutí pohádek jakožto dětské četby s t a č í , že v nich nenalzáme mravních podnětů a že neobsahují reálných poznatků“²⁸.

Cestou, jak nadále předkládat lidové pohádky dětem, se ukazuje být jedině cesta jejich pečlivých výběrů a úprav (sám Frey se o něco podobného pokusil roku 1946). Nutno je však pořádat s ohledem na to, že „pohádky v užším slova smyslu“, tedy „čarodějné“, jak nazývá Frey pohádku kouzelnou, alespoň tak, jak je podávají Němcová a Erben, jsou literaturou pouze pro dospělé čtenáře (kteří je ocení pro jejich půvaby folklorní). Dětem snad mohou být přístupny některé bajky a pohádky zvířecí. Pokud jde o pohádky legendistické, či lidové legendy, Frey říká: „[...] o těch soudím, že tvoří jeden ze zdrojů náboženské výchovy a že je tedy třeba ponechat na vůli příslušným církevním úřadům, aby jim daly nebo odepřely své ‚Nihil obstat‘. [...] Ovšem pro děti bez náboženského vyznání se legendy v zásadě nehodí.“²⁹

Studie Jaroslava Freye pochopitelně nezůstala bez odezvy. Frey samozřejmě mnohdy opakuje, shromažďuje a vlastními výzkumy podkládá výhrady proti lidové pohádce a jejím převyprávěním, které zdaleka nebyly nové.³⁰ Dokonce už na ně reagovali spisovatelé autorsky – snahou vytvořit novou pohádku (autorskou), na niž by se podobné výtky uplatnit nedaly a která by naopak nesla hodnoty v lidové pohádce podle Freye absentující – měla by tedy předně hodnotu sdělnou, pomáhala adresátovi už v prvním plánu utvořit si obraz reálného soudobého světa. Dokladem těchto autorských snah, Freyovu studii předcházejících, mohou být např. mnohé příspěvky ve sbornících soudobých pohádek uspořádaných Janem Šnobrem *Čeští spisovatelé českým dětem*, jejichž první svazky vyšly už 1941.

Závažnější část kritiky *Boj o pohádku* v podstatě odsoudila, rozhodně studii nepřijala jako celek. Dosti vstřícně se k ní staví **František Bulánek-**

26 Tamtéž, s. 82.

27 Viz tamtéž, s. 83.

28 Tamtéž, s. 84.

29 Tamtéž, s. 87.

30 Ve čtyřicátých letech názory velmi blízké Freyovým vyslovuje v *Úhoru* například Dominik Filip (viz první část jeho příspěvku *Pokusy o novou pohádku, Úhor*, 1941, roč. 29, č. 9 a č. 10, s. 153–155 a s. 177–179, k názoru na tradiční pohádku zvláště s. 153–154).

-Dlouhán v *Nových proudech v písemnictví pro mládež*³¹, do nichž zařadil mírně revidovanou verzi své stati z *Úhoru*³². Bulánek-Dlouhán Freyovi přiznává, že „*dochází bystře rozvrženým postupem k závěrům, které mohou strhovati nejen svým bezvýhradným tvrzením, nýbrž právě také solidní podezdívkou, na které jsou vztyčeny*“³³, a jinde: „*netvrdím, že Freyova práce je pochybená. Na to je příliš vpravdě učená a důmyslná, poctivá a důkladná, než aby byla lichá. Poznátky, které dává, mají svou váhu*“³⁴. Ačkoli si cení pracovní poctivosti, s níž Frey k problematice přistoupil, a přiznává stati dílčí pravdy, s Freyovým názorem František Dlouhán nesouhlasí, říká: „*Přes všechnu rozumovou věrojatnost jeho vývodů je nutno se otázati smyslu uměleckého, který posléze řekne, že touto metodou bychom posléze vysušili všechnu poezii, třeba pramení z hrůzy. Touto metodou bychom zrozumářštěli život natolik, že by se posléze sám změnil v hrůzu fakt, která jsou ve své skutečnosti daleko surovější a více demoralizující než všechny špatné vlivy pohádkové fantazie dohromady.*“³⁵

Vladimír Pazourek v *Přítomnosti české literatury pro mládež*³⁶ upozorňuje na to, že Frey dospívá v podstatě k jakémusi paradoxu, když na jedné straně dokazuje, že pohádka čtenářům mezi sedmi a desíti lety nejvíce vyhovuje, na druhé straně vyvozuje, že právě pro toto věkové údobí je zcela nevhodná. Pazourek dále připomíná, že naprostá většina teoretiků pohádky vyzdvihuje na ní její hodnotu etickou, kterou Frey naopak zcela popírá.³⁷

V *Kritickém měsíčníku*³⁸ se k Freyově studii ve stati *O pohádce* vyjádřil František Kovárna. Všimá si zejména toho, že Freyův utilitaristický přístup k pohádce je nutně obrazem jeho přístupu k celé beletrii: „*[...] v tomto Freyově boji o pohádku nejde vlastně pouze o pohádku, ale o pojetí toho, čemu se říká ‚beletrie‘ a kde má své místo i pohádka jako umělecká forma určená – to Freyovi ochotně přiznáváme – neprávem jenom pro děti.*“³⁹ Na důkaz svého tvrzení aplikuje Kovárna, v lehce ironickém duchu, Freyem vznesené námitky proti pohádce na Máchův *Máj*, aby dospěl k logickému závěru, že také *Máj* (čtený rovněž často mladým, dosud „nezkušeným“ a proti nástrahám beletrie „nedostatečně obrněným“ čtenářem), podobně jako další významná beletristická díla, by musel být při Freyově pohledu odsouzen. Na vině je Freyovo přecenění rozumu, výchovnosti a moralizá-

31 BULÁNEK-DLOUHÁN, F. *Nové proudy v písemnictví pro mládež*. Praha: Vladimír Zrubecký, 1948.

32 Viz BULÁNEK-DLOUHÁN, F. *Theorie jednoho roku. Úhor*, 1942, roč. 30, č. 9/10, s. 146–150.

33 BULÁNEK-DLOUHÁN, F. *Nové proudy v písemnictví pro mládež*, s. 52.

34 Tamtéž, s. 57.

35 Tamtéž, s. 56.

36 PAZOUREK, V. *Přítomnost české literatury pro mládež*. Praha: Václav Petr, 1946.

37 Viz PAZOUREK, V. *Přítomnost české literatury pro mládež*, s. 51–52.

38 KOVÁRNA, F. *O pohádce. Kritický měsíčník*, 1942, roč. 5, č. 10, s. 300–306.

39 KOVÁRNA, F. *O pohádce*, s. 301.

torství, a předně strach z nebezpečí, aby dětský čtenář nebyl uveden v omyl a nezačal věřit v existenci jakéhosi druhého světa, mimo svět přírody, v němž se pohybujeme. A přece, připomíná Kovárna, každý člověk zcela reálně žije nejenom v jediném, přírodním světě, žije ve světech dvou: „*Na jedné straně je to příroda a do té ovšem jako vyšší obratlovci druhu homo sapiens patříme i my. Ale je tu i schopnost naší osobní zkušenosti, pro niž je prakticky neomezeně dost místa v naší mozkové kůře, a je tu schopnost sdílet se svým bližním zkušenost. Tyto dvě možnosti vedle realistického světa přírody budují stále neméně realistický svět člověka a lidstva [...]*“⁴⁰ A tak pohádka nejen není zavrhnutíhodná, jestliže vštěpuje dětem, že existuje i jiná realita než ta, jež je zřejmá při prvním pohledu a kterou lze ohmatat. Zcela naopak. Mají-li pohádky tuto schopnost, schopnost otevírat oči, aby viděly významy za slovy a hlubší vrstvy věcí, nejen jejich povrch, pak, píše Kovárna, „*[...] jen houšť, pak ji čtème nejen dětem, ale i sobě. A to tím spíše, že utilitaristické námitky nepadají na váhu, neboť nemohou být právy pohádky, nejsou-li právy umění, a spíše než námitkami jsou důsledky, které vplynuly z chybného pojetí, z nepochopení reality umění.*“

Umění totiž „*vždy vlastně závisí na ‚pohádkovém‘ smyslu světa*“⁴¹.

Lze dodat, že Kovárnův postřeh o důležitosti přijetí reality více světů, z nichž se skládá životní prostor každého člověka, je stále nadmíru podnětný.

Přes Freyovo přecenění racionality a prvoplánového odrazu reálného života (nelze totiž tvrdit, že se skutečný život v pohádkách nijak neodráží, opak je pravda, pouze zákony tohoto odrazu jsou zcela jiné než u prózy realistické), přes nedocenění poezie a fantazie v pohádce, přes bytostné nepochopení podstaty tohoto žánru a přes to, že ani zdaleka nepracoval s materiálem tak vědecky poctivě, jak to připadalo Františku Dlouhánovi (vybíral zásadně ty příklady, které podporovaly jeho argumentaci, ostatní beze slova pomíjel), nelze ani z dnešního pohledu Freyovi upřít, že poukázal na některé závažné problémy, s nimiž se musí vypořádat autor, který chce přinášet dětem adaptace lidových pohádek – musí se totiž, stejně jako v případě jiných žánrů, vyrovnat s faktem, že literatura pro děti a mládež má svá specifika, vyrůstající z osobitých potřeb dětského čtenáře.

Za nejzávažnější poukazy lze považovat Freyovo upozornění na drastičnost mnohých lidových předloh nebo jejich zpracování a na etickou „pochybenost“ některých skutků pohádkových hrdinů, kteří se opravdu nejednou dostávají ke svému cíli s pomocí podvodu nebo lži (a to zdaleka nejen v žertovných, chytráckých pohádkách).

⁴⁰ Tamtéž, s. 304.

⁴¹ Obojí tamtéž, s. 305.

Obojí problém souvisí s tím, že citové vnímání dětí je jiné než dospělých, mnohde intenzivnější, a dítě si teprve hledá své místo ve světě, vyrovnává se s různými stránkami života a vytváří si hodnotový žebříček – na to je nepopíratelně nutno brát ohled.

Je jisté, že se v letech čtyřicátých – a výrazněji pak v dalším vývoji práce s lidovou pohádkou⁴² – autoři nad těmito úskalími zamýšleli. Dodnes skutečně odpovědný přístup k převyprávění, adaptaci lidové látky vyžaduje od autora odpověď na otázku, jak bude zmíněné problémy řešit.⁴³ Pravděpodobně nelze určit pro všechny řešení jednotné – zvláště pohled na postavení drastických momentů a na jejich funkci v pohádce se totiž liší a argumenty těch, kteří se staví proti jejich mýcení, nejsou ani zdaleka přeslechnutelné⁴⁴–, ale spisovatelská praxe dokazuje, že soudobí autoři píšící pro děti se vzdávají drastičnosti a řeší potíže s morálním postojem pohádkových hrdinů zcela spontánně a často úplně bez ohledu na teoretické spory⁴⁵.

Nad úpravami lidových pohádek vyvstávají stejné nebo velmi podobné otázky jako nad úpravami veškerých děl pro děti, která byla původně určena dospělým. Zároveň je však pohádka žánr dosti osobitý. Dodnes není plně postižen důvod, proč nebo čím je právě ona natolik pro čtenáře či posluchače působivá, že se vtiskuje do jeho vědomí, nebo i podvědomí (s čímž pracuje také moderní psychologie) tak hluboko.

42 Výrazným příkladem může být třeba dílo Františka Hrubína.

43 K vytvoření soudržné autorské koncepce pak rovněž náleží rozhodnutí, jak se vypravit lidové látky vyrovná s logickými nesrovnalostmi předloh.

44 Ze spisovatelských a současně teoretických hlasů připomeňme třeba názor J. R. R. Tolkiena (v esejí *O pohádkách* z roku 1938), že „uhlazování“ tvrdých pohádkových motivů vede k rozmělnění, ztrátě napětí až ke zničení katarze (dodejme zde ovšem, že sám Tolkien, i když se ve svých dílech zdaleka nevyhýbal obrazům smrti, bolesti, zoufalství, strachu, temných a hrozivých stránek světa, činil to vždycky s jemností a vkusem, Tolkien nešokuje, natož aby odpuzoval). Podobný je názor Bedřicha Fučíka, jak jej tlumočí ve studii *O knihu pro mládež*. Významný dětský psycholog a psychiatr, uznávaný psychoanalytik Bruno Bettelheim (velký obránce tradiční pohádky) se zastává drastických prvků v pohádce z důvodů neliterárních, terapeutických, vzhledem k Freyově snaze o psychologický přístup je však více než na místě jeho pohled nastínit. Bettelheim je z praxe přesvědčen, že traumatizovaným dětem, které prožily v životě skutečné hrůzy, pomáhá četba a přemýšlení nad pohádkami obsahujícími drastické motivy připomínající jejich vlastní situaci vyrovnat se s vlastním traumatizujícím zážitkem – psycholog tedy tvrdí a dokazuje pravý opak toho co Frey. V této souvislosti lze ocitovat i Bettelheimův názor na realismus pohádek, s celým jejich působením úzce spjatý: „*Nerealistická podoba příběhů (kterou jí úzkoprsí rozumáři vytýkají) je důležitým vynálezem, jelikož dává jednoznačně na vědomí, že pohádky nechtějí být užitečnou informací o vnějším světě, ale týkají se vnitřních pochodů, které se odehrávají v jednotlivci.*“ (BETTELHEIM, B. *Ža tajemstvím pohádek*. Praha: NLN, 2000, s. 27.) – Také pro psychologa je tedy esenciálním požadavkem na pohádku umožnění katarze. Té však, jak poznamenáno výše u Tolkiena, dokáže autor hodný toho jména dosáhnout i bez zobrazování vystupňovaných nebo zbytečných hrůz.

45 To je s největší pravděpodobností třeba případ odstranění některých drastických motivů ve veršované *Perníkové chaloupce* Václava Renče aj.

Navíc je jasné, že ačkoli neplnila pohádka původně funkci žánru primárně určeného dětem, už v dobách lidových vyprávěčů bývala předávána celé shromážděné společnosti, tedy včetně dětí. A děti ji byly schopny vnímat, přestože nepochybně na jiné úrovni než dospělí.

K tomu se v další čelné studii let čtyřicátých, která se týká (zde ovšem mimo jiné) pohádky, ve studii *O knihu pro mládež*, vyjadřuje **Bedřich Fučík**⁴⁶. Vnímání dětského čtenáře zde chápe jako celostní, tvrdí, že „není třeba se bát obtížnosti látky – pohádka sama o sobě není slovesný útvar nijak lehký – dítě, přestože nezná a nechce znát smysl kauzality, chápe význam celku“⁴⁷.

Fučík se stává, v textu, který Freyův *Boj o pohádku* o pár měsíců předešel, vlastně Freyovým protichůdcem, rozhodným obhájcem tradiční pohádky:

„[...] Skutečná epická dějovost, věčná jasnost, napínavost, překvapivost a v jiné kategorii hrdinství, obětavost, láska k pravdě, spravedlnost, dobro aj., znaky obecně tak známé, že je netřeba opakovat. Všechny tyto znaky jsou poznávacím znamením pohádek, těch pohádek, o nichž se v trapné intelektuální a mravní dezorientaci, která nemůže nic vědět ani o poezii ani o řádu života, ještě i dnes, moderně a pokrokově myslí, že je to cosi, co odporuje rozumu i kráse a co je v době letadel a rádia beze všeho smyslu. Jenom rozum životně zcela negativní může nevidět, že do pohádky je zvrstvena esence životní zkušenosti a moudrosti, že v jejím jazyku jako ve velkých dílech uměleckých je uchována tvůrčí schopnost národa, v jejích dějích a mravním ovzduší jeho představa života pravdivého a spravedlivého.“

Děj nejuspěšnějších pohádek nebývá téměř nikdy logický ve smyslu příčiny a následku, mohou se dít věci nejnaivněji nemožné, skoky pro dospělého čtenáře nepřeklenutelné. Dítě však, jehož imaginace přejímá svět jako celek a jehož asociativnost je ještě nezmechanizována, spojuje nejuvzdálenější body prostoru zcela hravě. Každá z národních pohádek má přesto svou logiku, svou jedinou pravdu, logiku vyšší, básnickou, úhrnnou.

„[...] v pohádkách vítězí vždy, ale nemechanicky a nemoralisticky, nýbrž po zákonu nejvyšší spravedlnosti – dobro, radost, naděje, a vždycky podléhají mocnosti zla a temnot. Nesplňují tedy pohádky jen požadavek estetická a zábavnosti, nýbrž jsou přes všechny ukrutnosti, s kterými se tam setkáváme a jež nejsou nikterak bez významu, hluboce etické, chcete-li výchovné, vždycky radí, vždycky soudí. A téměř vždy zabírají celý život a celý osud člověka. Nikdy v nich nejde o hru, o pouhou epizodu v životě, nýbrž o sám osud.“⁴⁸

Bedřich Fučík používá lidové pohádky a jejich literárních realizací jako nejtěžejnějšího příkladu (od jejího rozboru přechází ke knihám dalším, např. klasickým dobrodružným románům, které jsou však pro

46 FUČÍK, B. *O knihu pro mládež*. Praha: Václav Petr, 1941.

47 FUČÍK, B. *O knihu pro mládež*, s. 17.

48 Tamtéž, s. 11–13.

něj jiným stupněm toho, co nazývá „pohádkou života“⁴⁹) pro to, jak má podle jeho názoru vypadat dobrá kniha pro mládež⁵⁰ – výsledek skutečného tvůrčího činu, a „musí být ,knihou naděje“⁵¹.

Bedřich Fučík se ve svém pronikavém a velmi kritickém pohledu na stav soudobé knihy pro mládež (včetně stavu ilustrace dětské knihy a požadavků na ni, nakladatelských postupů – a v neposlední řadě literární teorie a kritiky knih pro mládež) názorově přimyká k tzv. Skupině brněnských, staví se proti utilitaristickým tendencím v dětské literatuře („strážcové dětské knihy vycházejí z hrubého utilitarismu, obracejícího se proti životu, proti umění a proti výchově...“⁵²), proti nadřazování výchovnosti – často špatně pochopené – a vůbec „školského“ přístupu (se sklonem k přeceňování rozumu a „reality“ a podceňování ducha, básnivosti a fantazie), vyzdvihuje nutnost předkládat dětem skutečně to nejlepší po stránce umělecké.

Přestože se Fučík ve studii *O knihu pro mládež* leckde nevyhnul ostré kritice pražského okruhu literárních teoretiků a kritiků knih pro mládež, okruhu *Úhoru* (jmenovitě pak Jana Hostáně), jeho studie byla přijata nejen okruhem Skupiny brněnských, ale přirozeně s výhradami dokonce *Úhorem*⁵³.

Dodnes zůstala jedním z nejvýraznějších počínů české literární kritiky pro děti a mládež. Z hlediska dobového pak tlumočí Fučíkova studie v mnoha směrech názory progresivního proudu, otevírajícího dveře novému chápání literatury pro děti, jejího místa a významu v literatuře národní i jejích funkcí.⁵⁴

49 Viz tamtéž, s. 14 nn.

50 U Bedřicha Fučíka tak nalézáme další aspekt spojující ho s jeho současníkem, také obhájcem pohádky, Angličanem Tolkienem, když mluví o pohádce jako o poselství radosti. (Viz TOLKIEN, J. R. R. *Příběhy z čarovné říše*. Praha: Mladá fronta, 1997. O pohádkách, s. 139–143.) Radost, úžas, naděje patří také k tomu, jak se dívá na pohádku, už roku 1908, Gilbert Keith Chesterton. (Viz CHESTERTON, G. K. *Ortodoxie*. 2. vydání. Praha: Academia, 2000. Etika říše pohádek, s. 39–56.)

51 Tamtéž, s. 15.

52 FUČÍK, B. *O knihu pro mládež*, s. 22.

53 Viz BULÁNEK-DLOUHÁN, F. *Theorie jednoho roku. Úhor*, 1942, roč. 30, č. 9–10.

54 Méně významně, ale ne nezajímavě zasáhli ve čtyřicátých letech do teorie pohádky rovněž autoři další. Za připomínku zde stojí ještě alespoň studie Rudolfa Lužíka *Pohádka a dětská duše* (Praha: Václav Petr, 1944; v edici Svazky úvah a studií, č. 88) s podtitulem Několik poznámek k problematice lidové pohádky. Lužík v odmítavé reakci na Freye (v souhlase pak s názory opačnými, včetně Fučíkova) předestírá svůj pohled na lidovou a literární pohádku a na problémy v souvislosti s ní Freyem tak často skloňované (mravní hodnota pohádky, odraz světa a člověka v pohádce) a doplňuje studii definicí žánru, pojednáním o tehdejších základních teoriích týkajících se jeho vzniku a o literárněvědných školách, které jej zkoumají.